

GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

ALLVARLIGT BLOD
– EN STUDIE AV MENSTRUATION I
TANACH OCH TALMUD

SERIOUS BLOOD
– A STUDY OF MENSTRUATION IN
TANACH AND TALMUD

JOANNA RUBIO

Termin: vt 2017

Kurs: RKT 140, Religionsvetenskap, examensarbete för kandidatexamen, 15 hp

Nivå: Kandidat

Handledare: Daniel Andersson

Abstract

The aim of this study is to examine the menstrual regulations and taboos for women in early Judaism, and what purpose they had. The general and most common perception connected to corporal fluids is that they are pollutive and impure, that is an observation can be rather insufficient. The investigation is therefore trying to understand if there is anything more to the rules than that the blood is just “a matter out of place”, since menstrual blood comes from the female reproductive areas and is not comparable to other body waste. To answer my questions, I will study what the holy and authoritative texts say about menstruation and apply appropriate theories to see if I can distinguish an alternative significance connected to the female cycle. The theoretical frames of the research are Mary Douglas theory of purity and danger, Julia Kristeva's thesis on the abject and Thomas Buckley and Alma Gottlieb's critical appraisal on theories of menstrual symbolism where the latter develops the pollution theory as well as psychoanalysis theories.

Key words: Women, Menstruation, Niddah, Ritual Uncleanness, Purity, Mishna, Talmud, Midrash, Tabu, Holy

Innehållsförteckning

KAPITEL 1	3
Inledning	3
Syfte och frågeställningar	4
Avgränsningar	4
Metod	5
Tidigare forskning	6
Teoretiska utgångspunkter	8
Centrala begrepp	11
KAPITEL 2	14
Hur framställs menstruation i Tanach?	14
Forskning	15
Teori och diskussion	16
Hur utvecklades tankarna kring menstruation i Mishna och Talmud?	18
Mishna	18
Forskning	20
Talmud	20
Forskning	21
Teori och diskussion	23
KAPITEL 3	25
Kan menstruationsreglerna ha uppkommit av andra skäl än ”orenhet”?	25
Forskning	25
Teori och Diskussion	26
KAPITEL 4	29
Avslutande diskussion och analys	29
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	32

KAPITEL 1

Inledning

Ända sedan ung ålder har jag varit fascinerad av kvinnornas ställning inom religioner, särskilt inom de abrahamitiska religionerna, med de tongivande judiska traditionerna i spetsen. En kvinnas liv och kropp har oftast mer regler och förbud än männens och många föreskrifter inom religioner utgår inte alltför sällan runt kvinnor, så med andra ord så är det den kvinnliga kroppen som i sig skapar påbud och förbud. Man både talar och skriver om renhet och orenhet, varav kvinnan ofta beskrivs som både den hygieniskt och rituellt orena under olika skeenden i livet. Med det i åtanke beslutade jag mig därför att skriva om ett särskilt tabubelagt ämne inom de flesta religioner, inte enbart de abrahamitiska, relaterat till kvinnokroppen, nämligen menstruation.

I Tanach, den judiska bibeln, är de menstruerande kvinnorna och deras blod- vilket jag ska visa med passager från Leviticus i Tanach, de kristnas Gamla Testamente, orena under menstruationens dagar och det innebär att de är uteslutna ur den rituella gemenskapen och får inte ta del av det som anses vara heligt. Dessa tankar utvecklades senare i Mishna och Talmud.

Jag kommer endast att hålla mig till de texter som uttalat behandlar menstruation och kommer att sammanfatta dessa då de är väldigt omfattande, för att försöka visa exempel på hur man resonerat kring kvinnans blod. Då jag inte behärskar hebreiska så har jag läst översättningar av de auktoritära texterna och jag har använt mig av Bibel 2000.

När en kvinna menstruerar så påverkas hennes spatiala utrymme och religiösa liv och trots så har, enligt min erfarenhet, menstruation inte fått ta nämnvärd plats inom den akademiska religionsvetenskapen. Det är snarare andra discipliner så som antropologi, medicin och genusvetenskap som undersöker menstruation. Menstruation brukar kopplas samman med fertilitet och borde, inom de religiösa traditionerna, rimligtvis ha uppfattats som någonting kraftfullt, positivt och livsfrämjande och så ser det inte ut att ha varit och jag ämnar granska varför den uppfattade stigmatiseringen uppstått inom judiska traditioner. Dessutom vill jag undersöka varför kvinnors kroppar blivit belagda med så mycket tabu och förbud och varför kvinnans menstruerande tillstånd gör henne till någon som är ”oren” och vad oren egentligen innebär.

Syfte och frågeställningar

Det som ska undersökas är hur menstruation och menstruerande kvinnor framställs i Tanach och efterföljande kommentarer i Mishna och Talmud, samt Midrash, för att se om det går att utröna en annan anledning än bara orenhet när kvinnan är i det menstruerande tillståndet och vad det skulle kunna vara. De frågeställningar som legat till grund för denna studie är:

Hur framställs menstruation i Tanach?

Hur utvecklades tankarna över tid kring den menstruerande kvinnan i Mishna och Talmud?

Kan menstruationsreglerna ha uppkommit av andra skäl än att kvinnan endast betraktas som ”oren” under menstruationens dagar? Isåfall vilka, och anges dessa skäl i texterna?

Avgränsningar

De flesta religioner har restriktioner gällande den menstruerande kvinnan och hennes blod och inom de abrahamitiska religionerna så har judendomen, som är äldst, påverkat efterföljande Islam och kristendom. Inom de båda sistnämnda religionerna hänvisar man till judendomens kronologi, så därmed är det judendomens auktorativa texter som undersöks, det är ett logiskt historiskt angreppssätt. Mishna och Talmud och senare kommentarer till dessa är väldigt omfattande, därför har jag enbart valt, enligt mig och forskningen, de mest centrala uppfattningarna och föreställningarna i traktaten som handlar om ”niddah”; det vill säga menstruation som kommer att sammanfattas, snarare än att återges ordagrant. Varför jag sammanfattar texterna är för att arbetet inte endast ska bli en redogörelse av olika begrepp, epoker och rabbiner inom judendomen, vilket ju inte är mitt syfte, då det är menstruation och kvinnor jag vill fokusera på.

Texterna Tanach, Mishna, Talmud och Midrash har översatts många gånger till många olika språk, med naturliga och varierande ordrikedomar, att inte kunna läsa auktorativa texter på originalspråk är, vill jag påstå, problematiskt, då begrepp och betydelser av vissa ord riskerar att försvinna i översättningen. Ord som kanske inte är relevanta i konfessionell läsning, men som är relevanta när en undersökning ska utföras.

Källor som behandlar ämnet menstruation i kringliggande kulturområde i Främre Orienten, till exempel Egypten och Mesopotamien och som framför allt präglades av polyteism under samma tidsperiod, är nästintill obefintliga. Därför har jag inte kunnat göra en fullständig jämförande studie om vad andra människor under samtiden ansåg om menstruation, det finns kort sagt väldigt lite material i ämnet, både textmässigt och arkeologiskt. De enda källor jag

hittat i området är från Egypten, även om också dessa är få. Jag har använt mig av Carolyn Graves Browns bok som handlar om kvinnor i det antika Egypten, då hon till viss mån använt sig av de medicinska papyrusskrifter som behandlar kvinnor och deras kroppar. Papyrus jag sökt efter översättningar av på både internet och bibliotek, men inte funnit, med undantag för få utdrag som behandlar olika livmoderåkommor.

Med detta sagt anser jag ändå att min studie är väsentlig för exempelvis religionsstudenter och andra som arbetar med och är intresserade av religion, då jag med den hoppas att kvinnokroppens antagna begränsningar och påbud inom religionernas värld och religionsvetenskapen ska börja undersökas mer.

Metod

Jag har studerat några av de betydelsefulla textpassagerna i Tanach, Mishna, Talmud samt Midrash som behandlar menstruation. Jag har försökt förstå vad det är som passagerna säger utifrån min egen hermeneutiska förförståelse och varför det sägs, och sedan jämfört dessa med de teoriböcker jag valt och som jag anser är representativa för ämnet.

Att se till skrifternas receptions historia är också viktigt, för att på så sätt försöka utröna hur texterna har tolkats av rabbiner som vidareutvecklat menstruationsreglerna i efterföljande diskussioner och förklarande texter. Det är framförallt främst rabbinernas och de lärdes tolkningar av Tanach som är i fokus.

Till receptions historia tillhör olika tolkningar samt tillämpningar av densamme som texterna har gett upphov till.¹

Hermeneutisk förförståelse syftar till att förklara att ingen läsning sker förutsättningslöst, utan texter läses med en förförståelse för ämnet och det är också förförståelsen som möjliggör meningsfullheten i det som är skrivet.² Tolkningen som sker är följaktligen påverkat av läsarens egen kontext och i den miljö som tolkaren lever i, både historisk, socialt och ideologiskt och vår tolkningsmetod påverkar valet av material, utgångspunkt och forskningsuppgift. Människans föreställningar om sin omvärld skapas genom att tolka och försöka finna mönster i sin omgivning som ger ett sammanhang och människan ingår i en tolkningsgemenskap.³

¹ Vikström 2005: 137

² Vikström 2005:13.

³ Vikström 2005: 21-22.

Jag har främst använt mig av studier genom källmaterial och sekundärlitteratur. Alla forskare i sammanfattningen av ovannämnda judiska texter är kvinnliga. Det är inte ett medvetet val, utan deras befattningar och kunskap inom judendom är det som motiverat urvalet. Det verkar emellertid vara så att det framför allt är kvinnor som skriver om menstruation och som försöker förklara syftet med Leviticus och andra texter i vår samtid. Att alla forskare är judinnor kan vara problematiskt, då det kan påverka deras förhållningssätt texterna de tolkar och förklarar och det kan vara så att de är mer, eller mindre, kritiska till deras religions urkunder. Om forskarna pratar hebreiska framgår inte i informationen kring dem som jag sökt, utan endast deras utbildning och befattningar, det kan man också ha i åtanke.

Tidigare forskning

Det finns mycket skrivet om kvinnor inom de stora religionerna och genusproblematiken som man som västerländsk kan uppfatta. Idag pendlar forskningen främst mellan antropologiska perspektiv och feministiska, hbtq-betonade, och intersektionella perspektiv, men de allra flesta kvinnor har i lika hög grad varit föremål för både tyckande och analyserande inom både forskning och olika religiösa grupperingar. För min undersökning har jag valt ett urval viktiga verk som tar upp menstruation. Dessa är följande:

Rahel R. Wasserfall; *Women and Water; Menstruation in Jewish Life and Law*. Wasserfall är antropolog med en doktorsexamen från Hebreiska Universitetet och hennes forskningsområden är utöver antropologi; religion och mat. Wasserfalls forskning har rört sig inom det antropologiska området, med genus och pluralism som fokus.⁴

Leslie A. Cook har en PhD i religiösa studier vid Northwestern universitetet i USA och hennes specifika forskningsområden är studiet av ritualer, främst inom judendomen.⁵

Florence Heymann är antropolog och publikationschef vid Center for French Research in Jerusalem. Hon har skrivit flertalverk som rör judendomen, kroppen inom religionen, samt om Förintelsen.⁶

Danielle Storper Perez är sociolog och antropolog, även hon har författat flertalet verk som

⁴ Brandeis University, Women's Studies Research Center, Research, Art, and Activism, Scholars program
Rahel Wasserfall <https://www.brandeis.edu/wsrc/scholars/profiles/wasserfall.html> (2016-12-23).

⁵ Wasserfall 1999:267.

⁶ Wasserfall 1999:267.

behandlar judendomen, tillsammans med Florence Heymann har hon medförfattat en bok som handlar om kroppen inom judendomen.⁷

Tirzah Meacham är biträdande professor på Institutionen för Främre Orientens Civilisationer, Torontos Universitet. Hennes forskningsområden är rättshistoria, jämförande rättssystem, geonisk och rabbinsk litteratur, Talmudisk filologi, renhetsystem, kvinnlig andlighet, sexualitet och lag, biomedicinsk etik och medicinhistoria.⁸ Meacham har skrivit och varit medförfattare till många verk behandlande judendomen och de judiska kvinnorna under lång tid och på nästintill alla internetkällor jag sökt som behandlar mitt valda ämne har hon antingen skrivit eller refererats till.

Tamar Kadari är Midrashlärare vid Bar Ilan Universitet och vid Schechter Institute of Jewish Studies. Hon har en kandidatexamen i hebreisk litteratur, en M.A och PhD i Midrash från Hebreiska Universitet i Jerusalem. Hennes huvudsakliga forskning är tidiga Midrashtolkningar.⁹

Jag har även använt mig av *Blood Magic; The Anthropology of Menstruation* skriven av Thomas Buckley och Alma Gottlieb. Buckley var Filosofie Doktor i antropologi och utöver sammanställningen av denna bok, skrev han även *Menstruation and the Power of Yurok Women; Methods in Cultural Reconstruction* baserat på ett etnologiskt forskningsarbete bland Yurokfolket i nordvästra Kalifornien.¹⁰ Alma Gottlieb är professor i antropologi och professor eremitus i genus och kvinnostudier, hennes forskningsområden är bland andra religion, feministisk teori, ritualer, kroppsantropologi, globalisation och immigration.¹¹ Dessa två författare anser jag ha mycket kunskap kring menstruation och kvinnor, framför allt är dessa två de enda jag läst hittills som har ett alternativt förhållningssätt till menstruation. De påpekar att menstruation och tabun kring dessa kan och bör tolkas i respektive kontext och inte enbart universellt negativt.¹²

Judith Hauptman är professor och specialiserad inom Talmud och annan rabbinsk litteratur och hon är känd för sina omtolkningar av Talmud ur ett feministiskt perspektiv. Hennes forskningsområden är dels den rabbinska litteraturen samt kvinnors roll inom judendomen. I boken *Rereading the Rabbis* spårar hon kvinnornas rättsliga status, från bibelns tid, fram till

⁷ Wasserfall 1999:267.

⁸ University of Toronto, Middle Eastern Civilizations, Meacham Tirzah <http://nmc.utoronto.ca/faculty/t-meacham/> (2016-12-23).

⁹ <https://jwa.org/encyclopedia/author/kadari-tamar> (2017-03-28).

¹⁰ Humboldt State University <https://library.humboldt.edu/humco/holdings/BuckleyAid.html> (2016-12-22) .

¹¹ University of Illinois at Urbana Champaign. Dr Alma Gottlieb <http://www.anthro.illinois.edu/people/ajgottli> (2016-12-22).

¹² Buckley, Gottlieb 1988:7-8.

slutet av den Talmudiska perioden.¹³

Teoretiska utgångspunkter

En av de teorier som jag använt mig av är strukturalism, då mest utförligt behandlad av Mary Douglas i boken *Renhet och fara; en analys av begreppen orenande och tabu*. Douglas var en brittisk socialantropolog och professor som under sitt liv fick många hedersutnämningar för sina arbeten, hennes helt banbrytande bok är kanske hennes mest uppmärksammade verk. Hon skrev och var medförfattare till över 20 olika artiklar och böcker som influerat efterföljande antropologer.¹⁴ Boken angriper religion, symboler och strukturer på ett upplysande sätt.

Douglas vill i sin studie visa att snarare än att så kallade primitiva religioner är uppbyggda kring en underlig rädsla och fruktan för det som är orent (dirt, smuts), som tidigare forskning antytt och som Douglas anser vara otillräcklig, så handlar orenhet och avståndstagandet till detsamma snarare om ett sätt att skapa ordning i sin omgivning.¹⁵ Teorin hjälper mig att förklara varför menstruation i många kulturer och religioner anses som något som är förorenat och på ”fel” plats och hur det påverkar människor.

Douglas närmar sig, som hon skriver; den primitiva religionen ur ett strukturalistiskt perspektiv.¹⁶ Strukturalism vill påvisa hur människan kategoriserar fenomen och strukturerar världen och sedan relaterar struktur och fenomen till varandra.¹⁷ Strukturalismen ger således en inblick i hur människor skiljer det heliga från det profana och vilka tankar och strukturer som kan tänkas ligga bakom.

De strukturer som människan skapat återfinns också i könsuppdelningen och inte minst i religionernas stränga lagar om renhet och orenhet.¹⁸ Så att se till hur det som är rent och tillåtet kontra orent och otillåtet ingår i ett klassificeringssystem bidrar även till förståelse kring ritualer som upprätthåller renheten och man kan med teorins bidrag öka insikten för hur samhället är uppbyggt, och hur religion byggs upp runt det som inte anses vara rent.

Människor vill, menar Douglas teori, skapa struktur runtom sig och det som inte är på sin

¹³ The Jewish Theological Seminary. JTS <http://www.jtsa.edu/judith-hauptman> (2016-12-22).

¹⁴ Perri 6, Richards Paul, Oxford Bibliographies Online, 2013.

<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0075.xml> DOI: 10.1093/OBO/9780199766567-0075.

¹⁵ Douglas 2011:9-11.

¹⁶ Douglas 2011:5-6.

¹⁷ Vikström 2005: 91

¹⁸ Douglas 2011: 12–18

givna plats frambringar oreda i den symboliska värld som människor utformat, så genom att undanröja störande element skapar man harmoni. De ordnade mönstren kring vad som är rent och inte är rent bidrar också till sammanhållning i gruppen, det som är orent har ett viktigt symboliskt värde och kan i vissa fall vittna om omgivande samhälles sociala liv och dess system med bestämd rangordning. En alltför stor oordning kan därmed innefatta fara och hot mot den rådande, givna makten i samhället.¹⁹

Jag använder mig av utvalda delar av Julia Kristevas *Powers of Horror; An Essay on Abjection*. Julia Kristeva professor eremitus, lingvist, filosof, psykoanalytiker och författare.²⁰

Hon bidrar med intressanta infallsvinklar kring kvinnor och deras kroppar och även om hon varken är religionsvetare, exeget eller teolog, så bidrar hon ändå med kunskap kring religion, då hon använder sig av både litteratur och filosofi och psykoanalys för att försöka förklara kvinnors position och har skrivit många böcker med kvinnor, mödrar och deras kroppar i fokus inom religion.²¹ Kristeva bidrar också med ett psykoanalytiskt perspektiv.²²

Psykoanalys lägger tonvikten på det omedvetnas inflytande över handlandet och menar att allt handlande av människor har en orsak och mening. Inre konflikter och sådant som är smärtsamt för människan att hantera trängs undan till vårt undermedvetna, men påverkar relationer och alla andra delar av våra liv.²³

En av Kristevas teoretiska utgångspunkter i ett mycket omfattande författarskap är något hon kallar ”abjekt” och ”abjektion”, det vill säga, en känsla av äckel, avsky och förnedring.²⁴

Motsatskänslan till abjektion är lust och välbehag och den känslan är en förutsättning för att abjektion ska uppstå och dessa känslor uppstår innan talet utvecklats hos ett barn. Under spädbarnstiden utvecklas lust och abjektion i takt med att barnet försöker skilja sig från samexistensen med sin mamma, något som ger upphov till en inre motstridighet, dels vill man tillbaks till enheten med modern, men för att kunna bli en egen person; ett subjekt, är avskiljandet mellan mamma och barn nödvändigt.²⁵ Kring dessa känslor och moderns kropp skapas sedan inte bara individen, utan hela samhällen och det följer med in i religiösa strukturer och tar sig ofta uttryck i det som blir exkluderat, eller det som är tabu.²⁶ Det

¹⁹ Douglas 2011:10-12.

²⁰ Julia Kristeva Home page <http://www.kristeva.fr/english.html> (2016-12-21).

²¹ Julia Kristeva Home page (2016-12-22).

²² Kristeva 1982:7.

²³ Twedmark Kerstin, Psykoanalys, Psykologiguiden, 2009-04-29 <http://www.psykologiguiden.se/rad-och-fakta/fa-hjalp/olika-behandlingsmetoder/psykoanalys> (2016-12-18).

²⁴ Kristeva 1982:1-4.

²⁵ Kristeva 1982:8-12.

²⁶ Kristeva 1982:14-17.

abjekta, det äckliga, påminner också människan om bräckligheten mellan gränsen djur och människa och att hon är oskiljaktig från drifterna som får henne att konfronteras med det som anses vara djuriskt, det vill säga sex och mord.²⁷

Kristeva menar att de första etnologerna och psykoanalytikerna fokuserade på hur olika samhällen försökte avvärja de två mest fruktade tabun inom grupper; nämligen död och incest. Kristeva själv vill utveckla de uppfattningarna till att se till hur konfrontationen med kvinnan tar sig uttryck och hur abjektion byggts upp kring henne, där kvinnan också fått stå för den som blivit ”den andre”.²⁸ Känslorna kring det abjekta, menar författaren, är ett universellt fenomen, och varhelst ett samhälle är uppbyggt så finns det abjekta och avvärjandet av densamme, där målet är att få gruppen att bestå och överleva.²⁹ Kristevas teori om abjekt kan hjälpa mig att förstå de motstridiga föreställningarna kring kvinnan och hennes kropp, och hur samhällen byggs upp runt det som är abjekt.

Jag har även använt mig av Thomas Buckley & Alma Gottliebs bok; *Blood Magic; The Anthropology of Menstruation*. Deras kritik, teorier och bedömning av teorier kring menstruationens symbolik har varit betydelsefulla, då de bland annat utvecklar Douglas teori kring orenhet som endast en avvikelse mot symbolsystemet som människor skapat för strukturering av omvärlden.³⁰ Författarna framhåller att antropologisk forskning kring menstruation alltid haft likartade utgångspunkter och tenderar därför att bli reduktionistisk i sina upprepade hävdanden att menstruationen; vare sig den kategoriseras som oren, smutsig eller som ett tabu, alltid framställs som att den har en negativ kraft. Något som bidragit till att studierna kring menstruation blivit nästintill överflödiga då de alltid utgår ifrån samma teoretiska koncept. Att kvinnan och hennes blod uppfattas som farligt inom olika samhällen och religioner har nästintill blivit en truism inom forskningen.³¹

Buckley och Gottlieb menar att Mary Douglas teori om smuts/dirt/orenhet länkar till menstruation inte är tillräcklig, utan framhåller den som en förenklad förklaring.

Den tidigare forskningen har också utgått från ett manligt perspektiv, något som gjort att det kvinnor anser om sin menstruation förbisets. Trots att Douglas framhöll att den menstruella orenheten inte är universell, utan bunden till de kulturer där förhållandet till kvinnan är tvetydligt, har den rådande uppfattningen om att mens är något som hamnat

²⁷ Kristeva 1982:12-13.

²⁸ Kristeva 1982:58-59.

²⁹ Kristeva 1982: 68.

³⁰ Buckley & Gottlieb 1988:25.

³¹ Buckley & Gottlieb 1988:3-7.

utanför sin givna plats, det vill säga kroppen, och därmed bara smuts; blivit den standardiserade uppfattningen menar de.³²

Centrala begrepp

De centrala begrepp jag använt mig av och som ofta är återkommande är följande;

Menstruation:

Menstrua'tio från latinets me'nstruus; månatlig, av me'nsis; månad.³³ De flesta flickor föds med omkring en miljon ägganlag i sina äggstockar. När hon kommer in i puberteten börjar äggen mogna och den första ägglossningen sker. Cirka två veckor efter ägglossningen kommer första menstruationen och det är en blödning från kvinnans livmoder och som sedan uppskattningsvis återkommer en gång i månaden från puberteten till dess att klimakteriet uppnås, dessa perioder kallas menstruationscykler. Under sitt liv kommer en kvinna att gå igenom omkring 500 cykler. Det är hormoner från hypofysen och äggstockarna som styr menstruationen. Under cykeln utvecklas en slemhinna på livmoderns väggar. Om ägget inte blivit befruktat under ägglossningen så behövs inte slemhinnan och stöts då ut ur livmodern som en menstruationsblödning.

Noteras skall att i Bibel 2000 är ordet *blödning* eller *menstruation*, medan ordet Bibel 1917 är *månadsrening*, vilket är, enligt mig, en bättre översättning, ett bättre ordval.³⁴

Renhet, Orenhet

Renhet och orenhet i Tanach har inte med smitta eller smuts att göra. Renhetsregler är huvudsakligen för att märka ut skillnaden mellan att vara människa och ha en kropp, tillskillnad från Gud och Gud kan aldrig vara oren. Att vara oren är i sig inte en synd, men om man inte iakttar reglerna för renhet och utför de ritualer som krävs för att kunna närma sig det som är heligt, begår man en synd och ritualer är framförallt centrerade kring mat, kroppen och blod. I *Leviticus* riktar sig ritualerna främst till de områden som symboliserar olikheterna mellan att ha en kropp och gud- nämligen sjukdom, bestämmelser kring sex, ofrivillig sädesuttömning, menstruation och död.³⁵

³² Buckley & Gottlieb 1988:30-32.

³³ "Menstruation" i *Nationalencyklopedin* (NE), <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/menstruation> (2017-01-03).

³⁴ Leviticus 15:19.

³⁵ Cook, A: Leslie" Body Language; Women's Rituals of Purification in the Bible and Mishna" i *Women and Water; Menstruation in Jewish Life and Law* ed. Wasserfall Rahel R (USA: Brandeis University Press 1999) s, 48-49.

Helig

Helig kan förklaras som något som är både skräckinjagande och lockande; ett ”*mysterium tremendum et fascinans*.”³⁶ Det som är heligt är ogripbart och står i motsats till det som är profant. Vad som uppfattas som heligt behöver nödvändigtvis inte strida mot förnuftet, snarare att det går bortom förnuftet.³⁷ Heliga ting och orenhet står också i motsats till varandra, varför det heliga måste skyddas.³⁸

Helig i Tanach är att vara lik Gud, att vara och leva avskilt och Guds bud ska följas just för att Gud är helig.³⁹

Tabu

Avgränsad, förbjuden. Ett begrepp med ursprung i Polynesien som inledningsvis var förknippat med det heliga, upphöjda och rituellt farliga. I senare, europeisk kontext har det senare blivit sammankopplat med det farliga och förbjudna.⁴⁰

Mishna, Talmud och Midrash

Den rabbiniska litteraturen består bland annat av Mishna och två Talmud, samt Midrash. Mishna sammanställdes cirka år 215 e. vt och är ett arrangemang av rabbiniska lagar och innehåller både muntliga och skriftliga verk från forna generationer. Palestinska Talmud (Jerusalem Talmud) och Babyloniska Talmud består av kommentarer till Mishna. Palestinska Talmud är äldst, den redigerades kring år 389 e. vt och innehåller mycket material som ligger till grund för den Babyloniska Talmud som i sin tur färdigställdes omkring år 499 e. vt..⁴¹ Midrash är ytterligare en tolkningstradition av Tanach, där rabbiner tolkar lag och religiös praktik, samt bibliska berättelser. De äldsta av Midrashtolkningarna som tolkar Tanachs narrativ, ska ha sammanställts under 4–500 talet ev.t, men sägs innehålla material från 2–300

³⁶ Eliade Mircea 1957: 12

³⁷ Eliade 1957:12

³⁸ Douglas 2011: 17–18

³⁹ Lev 11:44-46.

⁴⁰ “Tabu” i *Nationalencyklopedin* (NE) <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/tabu> (2016-10-21).

⁴¹ Wasserfall 1999:21.

talet evt.⁴²

Niddah

Den hebreiska benämningen för menstruation i Leviticus är ”niddah” vilket är ett ord som betyder ”separation”. Ndh är besläktat med roten ”ndd” som betyder ”att distansera”⁴³
Niddah; förvisad, distanserad. Om en kvinna har ett blodflöde så är hon en ”niddah” i sju dagar. Alla som rör henne blir rituellt orena till kvällen. Kvinnan överför den rituella orenheten till föremål och föremålen kan i sin tur föra orenheten vidare.⁴⁴

⁴² <http://www.myjewishlearning.com/article/midrash-rabbah/>.

⁴³ Meacham (leBeit Yoreh), Tirzah. "Niddah, Tractate." *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*. 1 March 2009. Jewish Women's Archive. <https://jwa.org/encyclopedia/article/niddah-tractate> (2016-11-11).

⁴⁴ Hauptman 1998:148.

KAPITEL 2

I detta kapitel ska jag se till vad de auktorativa texterna säger om kvinnan och hennes menstruation, samt hur hon och andra ska agera vid kontakt med hennes blod.

Hur framställs menstruation i Tanach?

Nedan följer utdrag ur Tanach som behandlar menstruation. Jag har valt ut de passager i Tanach som specifikt handlar om menstruation, även om det finns andra texter som riktar sig till hur en kvinna ska agera och rena sig vid kontakt med andra kroppsvätskor, bland annat efter att hon fött barn, samt flytningar.

”När en kvinna har menstruation och det kommer blod från hennes kropp⁴⁵, varar orenheten i sju dagar. Den som rör vid henne är oren till kvällen. Allt hon ligger på medan hon har sin menstruation blir oren, och allt hon sitter på blir oren. Den som rör vid hennes bädd skall tvätta sina kläder och bada och är oren till kvällen. Den som rör vid något hon har suttit på skall tvätta sina kläder och bada och är oren till kvällen. Om det ligger något på bädden eller där hon har suttit och någon rör vid detta, är denne oren till kvällen. Om en man har samlag med henne, blir han oren av hennes menstruation i sju dagar. Allt han ligger på blir också oren. Om en kvinna har en blödning som varar flera dagar utan att det är hennes menstruation, eller om hennes menstruation varar onormalt länge, är hon oren så länge blödningen pågår, liksom hon är det vid sin menstruation”.⁴⁶

”När kvinnan renas efter blödningen, skall hon låta det gå sju dagar. Sedan är hon ren. Den åttonde dagen skall hon ta två turturduvor eller två andra duvor och lämna dem till prästen vid ingången till uppenbarelsetältet. Prästen skall offra den ena som syndoffer och den andra som brännoffer. Så skall prästen inför Herren bringa försoning åt henne för den

⁴⁵ Bibel 1917 står det ”flytning” och ”blod”, och det är inte samma sak som menstruation och blod.

⁴⁶ Leviticus 15:19-26.

blödning som gjort henne oren. Ni skall hålla israeliterna fria från orenhet, så att de inte dör genom den, genom att de orenar min boning som står mitt bland dem. Detta är lagen om män som har flytningar eller sädesuttömning som medför orenhet, om kvinnor som har menstruation, om vem det vara må, man eller kvinna, som har en flytning och om män som har samlag med orena kvinnor”.⁴⁷

”Du får inte närma dig en kvinna för att lägga henne när hon har menstruation och är oren”.⁴⁸

”Om en man har samlag med en kvinna under hennes menstruation och blottar hennes blods källa, liksom hon själv blottar den, skall båda utstötas ur sitt folk”.⁴⁹

Forskning

I Wasserfalls antologi skrivs att renhetsföreskrifterna i Bibeln uppkom för att bevara den första tempelkulten ren och obesmittad, vid tiden för första templet som förstördes i början av 500-talet fvt. För att människor skulle förstå hur man skulle förhålla sig till templet var man tvungen att i texterna författa renhetslagar.⁵⁰ Det går att urskilja två typer av koder; normsystem i Leviticus; den prästerliga koden och helighetskoden. Dessa två koder är för att man ska kunna skilja ut vad som är rent och orent samt helig och ohelig.⁵¹

Den prästerliga koden, som behandlar fysisk renhet och orenhet, så som menstruation, manlig utlösning, lepra och död kopplas inte till moral och kan således inte vara syndiga, utan de är en del av kroppens processer. Vad som däremot kunde kopplas till moral och således helighetskoden, var hur man agerade vid tiden för dessa fysiska företeelser. Att ha sex med en menstruerande kvinna var en synd och gjorde man så, var man skyldig till ett brott mot guds ord. Att menstruation fått sådan uppmärksamhet i efterföljande auktoritära texter kan därför bero på denna dualitet; kvinnans blod rör sig inom två områden, det fysiska och därvid det naturliga tillståndet i en människas liv, samt den moraliska sfären som är kopplad till renhet och fullkomlighet och hur man förhåller sig till heligheten.⁵²

⁴⁷ Lev 15:28-33.

⁴⁸ Lev 18:19-20.

⁴⁹ Lev 20:18-19.

⁵⁰ Wasserfall 1999:4.

⁵¹ Cook 1999:47.

⁵² Wasserfall 1999:4-7.

I Tanach så ingår ”niddah”, den distanserade, och allt annat som hör till renhetsklassificeringen en symbolisk representation av vad som blivit utskilt genom ett gudomligt ingripande för att skapa en harmonisk värld.⁵³

De nämnda bibliska koderna, de prästerliga och det heliga, överlappade varandra från början och efter förstörelsen av det andra templet år 70 evt så levde de två förhållningssätten kring menstruationen kvar, med hänvisning till just synd, snarare än att man skulle hålla sig ren inför sin gud kring templet.⁵⁴ Straffet för att ha samlag under den blödande perioden var dessutom belagt med uteslutning ur folket och eventuell gudomligt sanktionerad död.⁵⁵ Det var också viktigt med offer och var för judendomens prästerskap något som tillhörde deras specialiserade område, så att blodet som kom ur en kvinnas kropp skulle tillfalla prästerna att ansvara för, kan tänkas vara logiskt. Blodet var den symbol för prästerskapet som hade den mest signifikanta betydelsen under den tiden, och inga andra människor i området hade ett liknande förhållande till blod som judarna hade.⁵⁶

I Leviticus återfinns många andra passager som handlar om kroppslig renhet och offer till prästerskapet, åkomman spetälska diskuteras med stor noggrannhet i två hela kapitel, dels hur man ska agera om den finns på kroppen, hur man renar sig efter den och vad prästerna har för roll i behandlandet av sjukdomen. Även hus som blivit angripna av ”spetälskemögel” överläggs, samt hur man renar huset med både örter och blod från fåglar.⁵⁷ Man kan alltså se menar jag, att kroppslig renhet var en viktig fråga i den tidiga judendomen och det var inte endast menstruations som var belagt med strikta regler.

Teori och diskussion

I Leviticus-passagen ”lagen om orena flytningar” i kapitel 15 till 16 så kan man se att kvinnans menstruationsblod beskrivs som orent och den och det som kommer i kontakt med hennes blod blir orena till kvällen.⁵⁸ Att avlägsna det som inte passar in i den organiserade omgivningen är ett synsätt som överensstämmer med Mary Douglas förklaring i sin teori om renhet och orenhet där hon säger att människan försöker skapa ordning i sitt liv genom att avlägsna de element som stör den organiserade omgivningen. Det behöver inte vara så att man

⁵³ Cook 1999:43.

⁵⁴ Wasserfall 1999:4-7.

⁵⁵ Meacham Tirzah (leBeit Yoreh) "Female Purity (Niddah)." *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*. 1 March 2009. Jewish Women's Archive. <https://jwa.org/encyclopedia/article/female-purity-niddah> (hämtad 2016-11-30).

⁵⁶ Cook 1999:42.

⁵⁷ Lev 13-15.

⁵⁸ Lev 15: 19-21.

gör det av en fruktan för det orena i sig, utan för att man vill få världen att harmonisera med sin egen uppfattning. Kontakter av olika slag med den eller det som uppfattas vara farligt utgör en symbolisk laddning och stör den organiserade ordningen och världen som man känner den. Kroppsligt orenande kan också vara en symbol för ett större socialt sammanhang.⁵⁹ Menstruation som lämnar kroppen står i strid med den rena kroppen och det som kommer ut ur densamme är enligt Kristevas tankar abjekt, något avskyvärt.⁶⁰ Det abjekta har en given plats inom religiösa strukturer och inom monoteistiska religioner så visar sig det som är abjekt genom att det är uteslutet eller ett tabu.⁶¹ Och för att kunna systematisera sin omvärld så är det nödvändigt att överdriva skillnaderna mellan motsatserna; inre, yttre, manligt, kvinnligt för och emot, annars kan ordningen inte skapas.⁶² Genom kategorisering av världen så påverkar man samhället på olika plan; dels försöker man inverka på varandras beteende och genom att göra så, så upprätthåller man samhällsordningen.⁶³

I Leviticus hotas människorna med både död och uteslutning om de inte håller sig fria från orenheter.⁶⁴ Detta kan kopplas samman med det Douglas säger när hon hävdar att för att få människor att bevara moralkodexen som samhället vilar på så kan man åberopa övernaturliga krafter som finns i bakgrunden om överträdelser mot ordningen sker.⁶⁵ Så vad som skiljer menstruation från övrig smuts i det här fallet är att den bär med sig spirituella sanktioner och är därför tabu, snarare än bara på fel plats, det finns en tro på att mensen är belagd med en kraft snarare än bara orenheter.⁶⁶ Att endast se till menstruation som smuts eller något orent kan anses som ofullständigt. Douglas teori kan därmed ha skapat förutfattade meningar och i de samhällen man tidigare kan ha sett menstruation som något tvetydigt eller positivt, så kan orenhetsteorin ha bidragit till att man i västvärlden läst in att det är bara just smuts. Orenhetsteorin kan också ha medverkat till att man ser smuts där det egentligen inte finns smuts, utan en annan uppfattning kan, i given kontext, ha haft en annan betydelse menar Buckley och Gottlieb.⁶⁷

I Tanach vördas en gud som anses vara helig, och människorna måste rätta sina liv efter hans helighet, detta för att få hans välsignelse, och för att få den måste man följa hans bud och påbud. Men om man misslyckas med det kan förbannelsen istället släppas lös på

⁵⁹ Douglas 2011:10-13.

⁶⁰ Kristeva, 1982:108.

⁶¹ Kristeva, 1982: 17.

⁶² Douglas, 2011:13-14.

⁶³ Douglas, 2011:10-12.

⁶⁴ Lev 15-18.

⁶⁵ Douglas, 2011:10-12.

⁶⁶ Buckley, Gottlieb 1988:24.

⁶⁷ Buckley, Gottlieb 1988:32.

människorna, med katastrofer som följd. Grundprinciperna inom denna ordning är, anser Douglas, makt och fara, där överträdelser mot buden kan bringa farligheter och åtlydnad ger framgång.⁶⁸

Att därför ha ett hot hängandes över sig från en gud som man förmodar finns och som kan skada och belöna folket borde därför rimligtvis ha varit ett effektivt sätt att få människor att följa de renhetsstadgor som var uppsatta för dem, tänker jag.

Det heliga föreställs som fullkomligt och i tredje Mosebok kan man se att detta också krävdes av dem som ville ha tillträde till templet; allt måste vara felfritt och fulländat, både offer och tillbedjande människor, därför måste också alla som haft någon form av kroppsutsöndringar, vara rituellt renade innan tillträde till templet kunde ges.⁶⁹ Inom judiska traditioner har blod dessutom setts som heligt och ansetts vara källan till allt liv, varför blod inte fått beröras annat än vid heliga offerriter.⁷⁰ I passagen i Leviticus kan man läsa att kvinnan som precis avslutat sin cykel för månaden ska gå till prästen för att han ska offra åt henne för att bringa försoning.⁷¹ När det gäller offer så skriver Kristeva att har man brutit mot tabu så måste offer ges, till sin gud. Blodet med sin starka symboliska ställning inom judendomen korsade därför många symboliska gränser, blod var något som var förbehållet gud, men det kopplades också till kvinnan, varför det abjekta träder in och femininet, död, mord, liv, fertilitet och vitalitet kopplas samman.⁷²

För att se hur reglerna kring menstruation utvecklades, samt hur rabbinerna tolkade Tanachs påbud så ska Talmud och Mishna granskas lite närmre.

Hur utvecklades tankarna kring menstruation i Mishna och Talmud?

Mishna

I Mishna diskuteras i traktatet "Niddah" kvinnans kropp, underliv och status, som tolkats fram från bibeln av rabbiner, i tio kapitel.⁷³ Jag har valt att använda mig av engelska översättningar från internet, där de är samlade på samma ställe. I en passage ur Mishna kan man läsa:

“The Sages analogized women through a parable: a chamber, a corridor, and an upper chamber. The blood of the chamber is impure. If [blood is] found in the corridor, its

⁶⁸ Douglas, 2011:74-77.

⁶⁹ Douglas 2011:74-77.

⁷⁰ Douglas 2011:171.

⁷¹ Lev 15:30.

⁷² Kristeva 1982: 96.

⁷³ Meacham, Female Purity (Niddah) 2009.

uncertainty is impure [i.e. there is an uncertainty regarding its origin, and it is thereby impure], because it is presumed to have come from the source [i.e. from the chamber].”⁷⁴

Det första kapitlet i traktat Niddah behandlar bland annat hur man undersöker underlivet efter spår av blod, retroaktiv orenhet kopplad till menstruation om konsekvenser om man inte undersökt sig på länge. Olika ståndpunkter presenteras, med varierad strikthet kring hur många gånger man bör undersöka sig och inför vilka tillfällen; innan sex, efter samlag, regler för en kvinna i en prästfamilj, samt både inför och efter intagandet av rituellt helgad mat. Kvinnor i livets olika faser avhandlas detaljrikt.⁷⁵ I kapitel två i traktat ”Niddah” diskuteras manliga och kvinnliga könsliga undersökningar vid misstanke om oren smitta vid samlag under menstruation, olika typer av blod och dess färger. Här följer ett exempel:

“Five kinds [colors] of blood in a woman are impure: the red, and the black, and like the brightness of a crocus, and like earthy waters, and like diluted wine. Beit Shammai say: also like fenugreek water, and like the waters of roasted meat. And Beit Hillel consider these [last two] pure. Regarding that which is yellow [literally: green], Akavia ben Mahalalel considers it impure, and the Sages consider it pure. Rabbi Meir said: even if it does not render impurity as a [blood] stain, it [nonetheless] renders impurity as a liquid. Rabbi Yose says: neither thus, nor thus”.⁷⁶

Tredje kapitlet i traktatet ”Niddah” tar upp missfall, graviditetslängd, orenheter kopplade till missfall och efterföljande blödningar och flytningar. Kapitel fyra i samma traktat bearbetar spörsmål kring menstruerande icke judiska kvinnor, förlossning och efterbörd, menstruationscykelns längd samt vikten av att undersöka sig ordentligt dagligen efter spår av blod. De efterföljande kapitlen kretsar kring kvinnans kropp, förutom några korta passager som handlar om manlig sädesuttömning och onormala flytningar, allt från hennes födsel till pubertet fram till hennes död och alla tänkbara gånger det kan komma blod ur hennes kropp samt hur man skiljer på olika typer av blödningar.⁷⁷ De olika sorters blod som uppenbaras kan vara allt från menstruationsblod och övrigt blod från livmodern vid icke-menstruella tillfällen till blod från mödomshinnan och från urinröret.⁷⁸

⁷⁴ Sefaria; A Living Library of Jewish Texts.

http://www.sefaria.org/Mishnah_Niddah.2.5?lang=en&with=all&lang2=en (2016-11-03).

⁷⁵Sefaria; Mishna, Niddah:1.

⁷⁶ Sefaria; Mishna Niddah:2.

⁷⁷ Sefaria; Mishna Niddah: 5–10 http://www.sefaria.org/Mishnah_Niddah.5?lang=en.

⁷⁸ Meacham, Female Purity (Niddah) 2009.

Forskning

När kvinnan sedan inte blöder längre fordras det att hon tar ett rituellt bad för att återigen kunna anses som ren.⁷⁹ Detta är bestämmelser från Mishna, snarare än bibeln, och uppkom sannolikt som svar på de krav på renhetsritualer för dem som varit i kontakt med den menstruerande kvinnan. Den rituellt orena badar hela kroppen i vatten som uppsamlats naturligt; alltså från regn eller en flod eller annat vatten som flödar fritt i naturen. Så länge vattnet täcker hela kroppen så anses man efter nedsänkningen som ritualenligt ren.⁸⁰ Det rituella badet benämns som "miqveh/mikveh" och det är endast de gifta kvinnorna som erfordras bada, då regler kring menstruationen skiftade från hur man skulle hålla sig ren kring templet till sex och renhet kopplat till sexuella relationer mellan makar efter det andra templets förstörelse.⁸¹

Hauptman förklarar i sin bok "*Rereading the Rabbis*" att traktaten i Mishna gällande mäns kroppsliga utsöndringar har förbisetts och inte satts i relation till kvinnans kroppsvätskor, men i Tanach så hade faktiskt männen fler regler gällande flytningar från deras könsorgan än vad en menstruerande kvinna hade, vilket tyder på att män haft samma orena status vid könsliga sekretioner som kvinnan, något som kan tolkas som att de bibliska renhetsföreskrifterna inte skiljde på könen, utan kravet på att man skulle vara både frisk och ren gällde både mannen och kvinnan.⁸²

Talmud

/.../ Said R Pappa to Rava and Abaye: Now that the rabbis have made all *niddot* into doubtful *zavot* [Rashi, and require them to count seven clean days after the seven *niddah* days], let them immerse on the seventh day [of the clean days; Rashi, this would be acceptable for a *niddah*, because she could immerse any time after hers even days of impurity; and a *zavah* is permitted to immerse in the daytime] - Because of R. Simon's dictum [they may not]/.../ (BT Niddah 67b).⁸³

⁷⁹ Wasserfall 1999:5.

⁸⁰ Meacham, Female Purity (Niddah) 2009.

⁸¹ Wasserfall 1999:5.

⁸² Hauptman 1998:149-152.

⁸³ Hauptman, 1998: 159.

Forskning

Vid tiden för sammanställningen av Babyloniska Talmud försvann kraven på att män skulle rena sig och kvar blev det rituella rengörandet beträffande menstruation, livmoderblödningar och barnafödelse, påbud som enbart gäller kvinnor. Straffet för att ha sex med en kvinna som har sin månatliga blödning, var vid tiden för babyloniska Talmuds sammanställning fortfarande belagt med uteslutning och eventuell död, det enda brottet mot lagarna som antogs ha sådan konsekvens.⁸⁴

Att kvinnan ska vara helt ren från sin menstruation överläggs i Babyloniska Talmud. Man diskuterar när det rituella renandet ska ske och när en kvinna upphör att vara en "niddah". Man har tidigare tolkat det som att en kvinna är "niddah" i sju dagar, och under dessa dagar ska man vara separerad, men några av rabbinerna i den babyloniska Talmud vill säkerhetsställa att man verkligen är ren, vare sig man är menstruant eller har andra blödningar och föreslår att man ska vänta sju dagar till efter att blödningarna upphört för att ha sex och för att ta sitt rituella bad, vilken tidpunkt på dygnet badet skulle ske var också viktigt att klargöra.⁸⁵ Så att vara "niddah", om man följer dessa rabbiners tolkningar skulle sålunda innebära att man är sexuellt avhållsam två veckor varje månad. Detta kan ha berott på att rabbinerna inte kunde skilja på onormala blödningar och menstruation och därmed ansåg att längre avhållsamhet var att föredra.⁸⁶ Att ha sex med kvinnan under menstruation kunde ju, trodde man vid sammanställningen av Mishna och Talmud, bringa vrede från gud och innebära katastrofala följder.⁸⁷

Rabbinerna och de skriftlärdade ville fortsätta strukturera upp klassifikationen mellan det heliga och det profana efter templets fall.⁸⁸ De skriftlärdade och rabbinerna var tvungna skapa en ny ordning för både män och kvinnor, utan templet, och möjliggöra tempeloffret fast i en annan skepnad, så att kommunikationen med sin gud kunde fortgå. Att vara "niddah" och följa reglerna för tillståndet skulle också kunna vara ett sätt stärka judar genom att ge dem ansvaret över blodet, när det prästerliga systemet inte var sig likt utan tempel, har man resonerat.⁸⁹

Att menstruation kopplats ihop med fertilitet är emellertid tydligt, både i Mishna och i Talmud drar man kopplingen att blodet har med barnafödande att göra och att livmoderns blod är motsvarigheten till mannens säd. Man såg att kvinnan som menstruerade upphörde att

⁸⁴ Meacham, Female Purity (Niddah) 2009.

⁸⁵ Hauptman 1998: 158-159.

⁸⁶ Hauptman, 1998:158-159.

⁸⁷ Meacham; <https://jwa.org/encyclopedia/article/female-purity-niddah> (hämtad 2016-12-21).

⁸⁸ Wasserfall, 1999:6-7.

⁸⁹ Cook 1999:43.

göra så när hon blev gravid och denna uppfattning och iakttagelse var vanlig i hela området kring Främre orienten.⁹⁰ Den separation som menstruationen innebar tros också ha varit norm i främre orienten, vilket kan ha påverkat rabbinernas regler och det ska ha varit standard att betrakta menstruation med antingen rädsla eller avsmak hävdar Hauptman.⁹¹

Så behöver det nödvändigtvis inte ha varit i Egypten under samma period. Carolyn Graves Brown är museiintendent, arkeolog och egyptolog och hennes forskningsområden är; egyptisk dynasti och deras verktyg, materiell kultur, genusstudier samt den religiösa betydelsen av användandet av teknik i gamla Egypten.⁹² Graves skriver i *Dancing for Hathor; Women in Ancient Egypt* att egyptierna verkar ha haft ett lite annorlunda förhållningssätt till menstruation än Israeliterna. Menstruationen identifierades med Nilen, vilket var en arketyrisk symbol för egyptierna och representerade både fertilitet och förnyelse. Under åren mellan 2000 fvt och framåt finns menstruation dokumenterat i olika litterära egyptiska skrifter samt i medicinska papyrus och blodet verkar ha använts till hudvård för kvinnor. Dagarna då de blödde drog sig kvinnor undan hemmen, men kunde åka iväg på högtidliga tillställningar till templen, men man kan inte riktigt klargöra om kvinnorna åkte iväg för att renas rituellt på grund av att menstruationen var oren, eller om menstruationen i sig sågs som rening. Det finns även texter som berättar att männen klagade för att de var tvungna att tvätta kvinnornas menstruationsskydd, vilket i sig säger att männen kan ha känt avsmak inför det, men det säger också att det inte betraktades som orent i en religiös bemärkning.

Ordet för menstruation; ”hsmn” har översatts som både menstruation och rening. Det finns även de som hävdar att Isisknuten; en amulett gjord av röd sten ska ha varit en symbol för menstruationsskydd.⁹³

När man ser till skillnaden mellan israeliternas och egyptiernas generella förhållningssätt till menstruation så kanske det också skulle kunna vara så att en del av judarnas restriktioner kring kvinnans kropp och mens även kan ha varit för att urskilja sig från de polyteistiska kulturerna runtomkring dem, tänker jag, då egyptierna inte verkar ha haft problem med att använda menstruationen i hudvårdssyfte, och därför knappast kan ha ansett den som oren i den mån att den helt måste exkluderas och beläggas med straff vid överträdelser under de menstruerande dagarna.

⁹⁰ Meacham Tirzah “An Abbreviated History of the Development of the Jewish Menstrual Laws” i *Women and Water Menstruation in Jewish Life and Law* ed. Wasserfall Rahel R (USA: Brandeis University Press 1999) s, 25.

⁹¹ Hauptman 1998:150.

⁹² Egypt Centre Museum of Egyptian Antiquities, Curator- Dr. Carolyn A. Graves Brown <http://www.egypt.swan.ac.uk/staff/carolyn-a-graves-brown/> (2017-01-04).

⁹³ Graves Brown 2010:55-56.

Teori och diskussion

Att kvinnornas blod diskuterats så omfattande i Talmud och Mishna anser jag kan tolkas som att männen var angelägna om att förstå och i viss mån ha kontroll över hennes kroppsfunktioner, särskilt blodet.

Buckley och Gottlieb säger att de människor som anses vara en förorening inom en symbolisk ordning, som menstruerande kvinnor, är dels en produkt av ordningen samtidigt som de är ett hot mot den. Om man utgör ett hot mot den symboliska ordningen som upprättats är man samtidigt ett hot mot hela samhällsordningen. Det symboliska systemet som utformas inom grupper har praktiska mål i bevarandet av samhället, så att utesluta och skapa förbud mot störande element skulle på så vis skydda samhället man lever i från anomalier.⁹⁴

Blod som kommer ur en kvinnas kropp under hennes menstruation är något som inte längre är på sin plats, det vill säga, i kroppen, och kan därmed kategoriseras till något orent. Faktum är att allt blod anses vara orent då det lämnar kroppen, och menstruationsblod i synnerhet så. När kvinnan menstruerar så kommer blodet ut ur hennes kropp utan tillfogad skada, det kommer dessutom med en viss regelbundenhet och kan, till skillnad från andra orenande företeelser inte kontrolleras. Inom de flesta kulturer och samhällen är det männen som har haft ensamrätten på blodsutgjutelse, alltifrån jakt till krigsföring, samt inom offerriter där blodspillan har varit en del av ritnen, så att kvinnor blöder månatligen bringar en symbolisk avvikelse i ordningen, vilket har medfört strikta inskränkningar för henne.⁹⁵

Israeliterna var också en minoritetsgrupp och var utsatta för stark press och enligt Douglas så är den sociologiska motsvarigheten till ängslan över kroppsfunktioner en omsorg om skyddet för den kulturella och politiska enheten inom minoritetsgrupper. Gränserna för deras statskropp var ständigt hotade och Douglas menar att det kan återspeglas i omsorgen om den fysiska kroppen och renhetskraven kopplade till den.⁹⁶

Kravet på det ritualiserade rengörandet efter menstruationen kan belysas och kanske förklaras genom Douglas teori, där hon påpekar att en ritual inte försvinner, den tar endast andra former.⁹⁷ Jag menar när offer inte längre var möjligt på grund av att templet fallit och hon inte längre kunde offra efter menstruationen, så bytte ritualen gestalt, från offer till att ta ett renande bad.

⁹⁴ Buckley, Gottlieb 1988:26.

⁹⁵ Buckley, Gottlieb 1988:26-27.

⁹⁶ Douglas 2011:177.

⁹⁷ Douglas 2011:92.

Ritualers ramar ger livet en inramning och utan symboliska handlingar så finns inga sociala relationer. Ritualer sammanbinder också nuet med händelser i det förgångna.⁹⁸

⁹⁸ Douglas 2011: 92-94.

KAPITEL 3

Kan menstruationsreglerna ha uppkommit av andra skäl än ”orenhet”?

För att ytterligare kunna utröna var menstruationsreglernas ursprung låg så kan man se till en av de midrasher som finns gällande menstruation. Förklaringen härrör enligt dessa ända från Eva, Adams fru.⁹⁹ Gud hade förmanat Adam att inte äta av trädet som gav kunskap om gott och ont, för gjorde han det skulle han dö.¹⁰⁰ När Eva sedan är skapad, kom ormen och övertalade henne att äta av den förbjudna frukten. Eva sade till ormen att gud sagt åt dem att inte äta den, och hon hävdade också att gud förbjudit dem att ens röra trädet, men förbudet gällde endast intagandet av frukten.¹⁰¹ Hon bjuder även Adam att äta, och detta väcker Guds vrede; han förbannar ormen och förvisar Adam och Eva från Eden.¹⁰² I diskussionerna i denna Midrash så förklarar rabbinerna att på grund av detta så har kvinnan ådragit ”niddah”-tillståndet.¹⁰³ Nedan följer ett utdrag från *Bereishit Rabbah*, en midrash som behandlar narrativ från Tanach.

Why does man leave [the house] with an uncovered head, while woman leaves the house with a covered head? He said to them: [it is similar to] one who committed a sin and is embarrassed from people, and therefore leaves with a covered head. And why do women accompany the dead first? He said to them: because they caused death to enter the world, therefore they escort the dead first, as it says: "and after him each person will draw" (Job 21:33). And why was woman given the commandment of niddah? Because she spilled the blood of the first man, therefore she was given the commandment of niddah.¹⁰⁴

Enligt denna midrash så gav inte Eva bara frukten till Adam, utan matade också alla djur med frukten, som alla tog emot den, förutom Fenixfågeln.¹⁰⁵

Forskning

Evas överträdelse gentemot sin gud belyser, enligt rabbinerna, de områden då människan syndar; genom att addera mänskliga förbud (Eva sade till ormen att gud sagt åt dem inte röra trädet), människans behov av att känna sig som gud och styra sitt eget öde, samt genom

⁹⁹ Kadari, Tamar. "Eve: Midrash and Aggadah." *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*. 20 March 2009. Jewish Women's Archive. <https://jwa.org/encyclopedia/article/eve-midrash-and-aggadah> (hämtad 2017-04-18).

¹⁰⁰ Gen:2:17.

¹⁰¹ Gen:2:15- 3:1-4.

¹⁰² Gen:3: 13-22.

¹⁰³ Kadari: Eve: Midrash and Aggadah, 2009.

¹⁰⁴ Sefaria https://www.sefaria.org/Bereishit_Rabbah.17?lang=bi (2017-03-28).

¹⁰⁵ Sefaria Bereishit Rabbah, 19 (2017-03-28).

att inte lita på att gud vill det bästa för människan. Hennes agerande visar också karaktären av människans synd.¹⁰⁶ Men Evas handling var emellertid den första synden och hon störde med sitt övertramp i guds territorium det första uttänkta symboliska systemet.¹⁰⁷ Genom att Eva dessutom matade alla djur med frukten, fick alla levande varelser på jorden en lägre ställning. Med sin gärning kom hon därför att bli den som förseglade ödet för alla jordens varelser och hennes synd innefattar också att de blivit utdrivna från Eden och med det, förlusten av evigt liv. För att sona för Evas synder har således kvinnan blivit belagd med speciella bud, bland annat att åttlyda regler för "niddah" eftersom Adam var jordens blod och Eva såg till att döden kom till honom.¹⁰⁸ Menstruationsblodet är ett straff som Evas handling ådrog alla kvinnor, då blodet symboliserar död, Adams död, och det renande badet, mikveh, som åtföljer menstruationen har tolkats som ett sätt att be om förlåtelse.¹⁰⁹ Kvinnans orenhet vid menstruation kan också symbolisera förlusten av ett liv, ytterligare en form av död, detta då menstruationen visar att hon inte är gravid. Hon sätts därmed i ett övergångstillstånd och de skriftlära har också tolkat fram att kvinnans månatliga blod inte bara gör henne oren, utan också männen och framtida generationer.¹¹⁰

Kvinnans roll i reproduktionscykeln kan uppfattas göra henne till en maktfaktor och med de egenskaper hennes kropp och roll som moder har står hon nära det som potentiellt kan vara kaotiskt och djuriskt, till skillnad från fader som representerar lagen. Hennes möjliga kraft måste därför omvandlas så att hon intar en position av underkastelse i alla delar av det kulturella innehållet och där hon bör distanseras och läras att stå åt sidan. Niddahreglerna är en följd av detta som också håller borta kvinnan under hennes cykel. Genealogin inom judendomen tillskrivs männen, medan kvinnan och hennes ström av cykler; blödandet, födandet och ammandet ses som störade element som kan uppfattas bringa oordning i den symboliska ordningen.¹¹¹

Teori och Diskussion

Sett till hur den menstruerande kvinnan fått reglementen kring sig och sin kropp så kan man se att runt henne har det skapats en ordning och ett mönster vilket jag har visat några exempel

¹⁰⁶Kadari: Eve- Midrash and Aggadah, 2009.

¹⁰⁷ Cook 1999:50.

¹⁰⁸ Kadari: Eve- Midrash and Aggadah, 2009.

¹⁰⁹ Storper Perez Danielle, Heymann Florence "Rabbis, Physicians, and the Woman's/ Female Body" i *Women and Water; Menstruation in Jewish Life and Law* ed. Wasserfall Rahel R (USA: Brandeis University Press 1999) s, 135.

¹¹⁰ Wasserfall 1999:7.

¹¹¹ Storper Perez & Heymann 1999:128-129.

på. Enligt Mary Douglas teori så rymms i oordning (som orenhet bidrar till) både fara och kraft, oordningen är destruktiv, men samtidigt hjälper den till att utveckla ett samhälle och dennes samhällsmönster.¹¹² Då Evas övertramp mot gud i Eden bidrog till att alla varelser och människor förlorade sitt eviga liv så kopplas efterföljande kvinnors menstruation och livmoder till både liv och död och den menstruerande kvinnan hamnar då i ett symboliskt övergångstillstånd, som jag påvisade ovan.

Och om man ser menstruationen som ett övergångstillstånd så förklarar Douglas att det ligger en fara i just det tillståndet, för att det i sig är odefinierbart. Om man befinner sig i ett sådant så utgör man både ett hot, inte bara för sig själv, men också för andra. För att kontrollera faran så måste ritualer kring personen upprättas, för att genom dessa skilja ut denne och när faran är över så ges personen ett offentligt tillkännagivande, som åter igen en del av gemenskapen i sin nya, rena status.¹¹³ Sett till hur menstruerande kvinnor haft för restriktioner och påbud så kan man se att detta stämmer in på henne. Hon är inte med i den rituella gemenskapen, hon får inte ha sex och efter de blödande dagarna är över så genomgår hon en ritual av någon form, beroende på tiden hon levt i. Även om Mikveh-badet inte skedde i offentligheten, så markerar det ändå ett förnyat tillstånd för henne och ny, ren, status. Hon är inte bara oren, utan jag anser att det är tydligt att hon som menstruerande också betyder att hon är mer än ett hot mot rådande ordning, kvinnan rör sig i liminalfas, och hon är den som kan skapa liv med sin kropp, något som kan vara svårt att förbise vill jag hävda, även om man kan tolka mikveh-badet som en botgöring för Evas brott mot Guds ord.

Varje kultur har sina faror kopplade till kroppen, skriver Douglas, och för att förstå en kulturs risker och faror måste man därför se till vilka områden, i det här fallet kroppen och dess kroppsöppningar, som är marginaliserade och de delar av kroppen där det som är marginaliserat kommer ut; som svett, tårar, blod eller exkrement. På kroppen kan man också se vilket område som uppfattas besitta en magisk kraft inom olika trosföreställningar.¹¹⁴ Med det i åtanke så vill jag framhäva att den möjliga tolkningen skulle kunna vara att det är kvinnans reproduktionssystem och hennes underliv som besitter en kraft. Kristevas vidareutveckling av Douglas teori belyser faran med modern och kvinnan än mer; Kristeva påvisar att om orenheter utgör en så stor risk så vittnar det om en bräcklig symbolisk ordning, och för att få svar om varför så menar hon att man ska se till de strukturer där orenhet symboliserar ondska och fara. Menstruationsblodet kan uppfattas vara ett hot mot gruppen

¹¹² Douglas 2011:135.

¹¹³ Douglas 2011:138.

¹¹⁴ Douglas 2011:173.

som kommer inifrån gruppen själv och stör relationer, till skillnad från lik, infektioner och sjukdomar som ses vara hot utifrån.¹¹⁵

I de samhällen där religiösa påbud och förbud har absolut företräde så kan man se, både symboliskt och socialt, hur signifikant kvinnor och modern är. Förbuden som omgärdar orenhet i sådana gemenskaper sätts också i förbindelse med en separation av könen och det i sin tur innebär att männen ges mer makt än kvinnorna. Kvinnan blir satt i en passiv position, samtidigt som hon, på ett eller annat sätt är betraktad som ond och som männen, de styrande, måste skydda sig emot och där mannen visar upp sin styrka genom oförsonlighet mot kvinnan.¹¹⁶

Det här synsättet kan emellertid problematiseras menar Buckley och Gottlieb, för om man antar att menstruella tabun är en källa till förtyckande av kvinnor så antar man att det är allmängiltigt och gäller överallt, och så är inte fallet utan kan vara tvärtom; att menstruationen kan ses som en källa till ökat inflytande och mer makt och där menstruella tabun kan vara en tillgång för kvinnan. Det finns emellertid väldigt lite forskning med den utgångspunkten. De psykoanalytiska teoriernas antaganden utgår också ofta från att de tabun som omgärdar menstruation är skapade av män för deras egen vinnings skull och med det sätter de kvinnorna i en roll som offer för ett manligt symbolsystem.¹¹⁷

Om man uppmärksammar hur kvinnorna belagts med Evas skuld och att reglerna kring menstruation, separationen från maken och badet ses som botgöring, så skulle jag vilja hävda att männen som tolkat fram detta har bidragit till att kvinnans kropp ses som skuldbelagd och i viss mån farlig med en ärvd skuld från Eva. Dock är det relevant att ha i åtanke att kvinnan själv inte varit med och författat tolkningar och de samlingarna bestämmelser gällande henne själv och man vet inte hur kvinnor uppfattat sin menstruation genom tiderna och hur de olika texterna har påverkat deras självbild. Det kan vara så att kvinnor haft en positiv syn på sina cykler och uppfattat niddahreglerna som gynnande för henne, då avskiljandet kan ha gett henne respit inom olika delar av det vardagliga livet.

¹¹⁵ Kristeva 1982:70.

¹¹⁶ Kristeva 1982:70.

¹¹⁷ Buckley & Gottlieb 1988:14-17.

KAPITEL 4

Avslutande diskussion och analys

När jag nu läst mitt utvalda material och tolkat det utifrån källor, teorierna, samt min egen förståelse så tycker jag att man kan urskönja ett förhållningssätt till menstruation som något som tillskrivs mer egenskaper än endast orenhet och smuts och något som inte är på sin rättmätiga plats. Eftersom blod i olika former har varit avsett för rening (*månadsrening* i Bibel 1917) och offer inom judendomen kan det ha varit omöjligt för männen att lämna det åt slumpen. Men man skulle kunna spekulera i möjligheten att männen inte ville att kvinnan skulle förstå vidden av hur betydelsefull hennes kropp faktiskt var/ är för ett samhälle, och därför skapade förbud och restriktioner under hennes menstruerande dagar. Om inte man hade gjort på detta vis så hade de kvinnliga attributen kanske kunnat omstörta den symboliska samhällsordningen, som ju framförallt är manlig, med en ensam man, det vill säga gud, på toppen. Då blodet hade denna särställning – heligt, rent, farligt, ibland orent (till skillnad från offer som ju reande med blodet) - kan man fundera på om det även fanns en viss avundsjuka kopplat till att kvinnan är den som blöder, dessutom från ett väldigt laddat område på kroppen. En intressant parentetisk fråga man kan ställa sig är hur menstruationen hade behandlats om det varit män som haft den, med tanke på hur blod i övrigt användes.

Jag skulle vilja påstå att slutsatsen kan dras att rabbinerna och övriga uttolkare tillskrivit framförallt menstruationen med en stark kraft. Sättet som den behandlats och avhandlats menar jag tyder på att den går under kategorierna det som är heligt och det som är tabu. Dessa utmärks ju av att det är avskilt, heligt, upphöjt och rituellt farligt som förklarades i begreppsförklaringarna.

Menstruationen har ju också, inom judendomen, rört sig mellan många olika symboliska nivåer, där död har varit framträdande snarare än liv, något man kan anse vara motsägelsefullt, då menstruation i de allra flesta fall visar på att man är fertil och kan skapa liv. I Tanach ser man att sex med en menstruerande kvinna är belagt med eventuell död och uteslutning ur folket vilket kan kopplas till när människan blev utkastad ur paradiset och människan blev dödlig. För att få kvinnor (och män) att acceptera att kvinnan är underordnad och att hennes menstruation är oren så skulle man kunna tänka att Midrashtolkningarna av Genesispassagerna i Tanach är effektfulla. Genom att ge den första kvinnan skulden för utdrivningen av allt levande ur Eden så skuldbelägger man alla kvinnor efter henne och intalar dem samtidigt att menstruationen och efterföljande regler är ett straff för Evas övertramp. Då

blir genast menstruationen en påminnelse om att kvinnan är syndig och hennes blod något skamfyllt, något man påminns om en gång i månaden, snarare än att man som kvinna lär sig uppskatta kroppens funktioner. Som kvinnan kanske man inte heller inser att man med sin kropp som bär fram barn är det ytterst nödvändiga för att ett samhälle ska bestå, utan mannen får med sitt tolkningsföreträde inom alla frågor den mest upphöjda positionen.

Men kvinnornas perspektiv från tiden jag nu behandlat lyser tyvärr med sin frånvaro och man kan bara spekulera i hur de verkligen upplevde sin menstruation och reglerna kring sina kroppar. Att de blivit påverkade av rådande konsensus tror jag kan antas, men med det sagt så behöver det inte vara genomgående negativt. Att de auktoritära skrifterna och efterföljande tolkare lade ned sådan möda på deras blod borde rimligtvis avslöja att det är något särskilt med den.

Jag anser att jag besvarat mina frågeställningar, men det finns mycket mer man kan och borde undersöka. En tanke som väckts är om menstruationsreglerna hos judarna var ett effektivt sätt att undantrycka polyteismen som fanns i närliggande område, som Egypten, där det även fanns gudinnor, som Isis och som eventuellt haft "isisknuten" kopplad till menstruation. Kan menstruation och fertilitet gjorts till något syndigt och dåligt för att man som kvinna, eller man, inte skulle dyrka andra befintliga kvinnliga gudar? Var det ett effektivt sätt att undanhålla samhällelig makt från kvinnorna genom att få henne att uppleva sin menstruation och i förlängningen fertilitet som något obekvämt och som något männen skulle bestämma över? Eller kan det ha varit så att männen endast ville sitt folks bästa?

Sammanfattning

I denna uppsats har menstruation samt regler utskrivna i de heliga och auktorativa texterna undersökts, detta för att försöka utröna vad hennes menstruerande tillstånd innebär och varför hon under sina blödande dagar betraktas som oren. Utgångspunkten för denna studie var att undersöka hur urkunderna resonerat kring kvinnan och hennes blod, samt om det kan finnas en förklaring till varför menstruation blivit så stigmatiserat och vilka anledningar som kan tänkas legat bakom restriktionerna och ritualerna som omgärdat kvinnan. Resultatet av studien visar att Tanach, som har många bestämmelser för renhet och orenhet när det kommer till kroppens umbäranden, har många föreskrifter också när det kommer till menstruation, varav ett potentiellt hårt straff kan komma att medföras om man har sexuellt umgänge med en menstruerande kvinna. I Talmud och Mishna skapas sedan fler regler för kvinnan och hennes kropp.

I Midrash, bibelutläggningarna, förklarar man att niddahreglerna är på grund av Evas synd och menstruationen och ritualer kring denne har ålagts kvinnan som straff och botgöring för Evas övertramp mot guds ordning.

Teorierna har även bidragit med förståelse hur man avlägsnar störande element för att skapa ordning och för att upprätthålla harmoni i gruppen. Det som är orent upplevs som ett hot, men genom att det är hotfullt vittnar det också om att den symboliska ordningen är bräcklig. Det menstruella blodet rör sig också mellan många symboliska områden, varför blodet får en mångtydig innebörd. I diskussionen ser jag till hur blodet behandlats och huruvida det är heligt eller farligt, och hur tankarna om Evas synd kan ha påverkat efterföljande kvinnor.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Bibel 1917

Bibel 2000

Svenska Bibelsällskapet och Libris förlag, Örebro 1999

Sefaria; A Living Library of Jewish Texts

http://www.sefaria.org/Mishnah_Niddah.2.5?lang=en&with=all&lang2=en (2016-11-03)

Sefaria; Mishna, Niddah: 1 http://www.sefaria.org/Mishnah_Niddah.1?lang=en (2016-11-07)

Sefaria; Mishna Niddah: 2 http://www.sefaria.org/Mishnah_Niddah.2?lang=en (2016-11-08)

Sefaria; Mishna Niddah: 5–10 http://www.sefaria.org/Mishnah_Niddah.5?lang=en (2016-11-11) Översättning: Sefaria Community Translation

Litteratur:

Buckley Thomas, Gottlieb Alma: *Blood Magic; The Anthropology of Menstruation* (University of California Press 1988)

Eliade Mircea: *Heligt och profant* (Bokförlaget Daidalos AB 2008)

Ursprunglig titel: *Das Heilige und das Profane* (Rowoholt Taschenbuch Verlag GmbH 1957)

Douglas, Mary: *Renhet och fara. En analys av begreppen orenande och tabu* (Scandbook AB 2011). Ursprunglig titel: *Purity & Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo* (Routledge 1966)

Graves Brown Carolyn; *Dancing for Hathor; Women in Ancient Egypt* (Continuum 2010)

Hauptman Judith; *Rereading the Rabbis; A Woman's Voice* (Westview Press 1998)

Kristeva Julia: *Powers of Horror. An Essay on Abjection* (Columbia University Press 1982)

Vikström Björn; *Den skapande läsaren; Hermeneutik och tolkningskompetens* (Studentlitteratur 2015)

Wasserfall R. Rahel *Women and Water, Menstruation in Jewish Life and Law* (Brandeis University Press 1999)

Uppslagsverk

”Menstruation” i *Nationalencyklopedin* (NE),

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/menstruation>

“Tabu” i *Nationalencyklopedin* (NE) <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/tabu>
(2016-10-21)

E-Artiklar

Andersson Karl-Olof, ”Tänkare i tiden- Julia Kristeva”, *Pedagogiska magasinet* Nr 1, 2014
<http://pedagogiskamagasinet.se/tankare-i-tiden-julia-kristeva/> (2016-12-20)

Brandeis University, Women´s Studies Research Center, Research, Art, and Activism,
Scholars program

Rahel Wasserfall <https://www.brandeis.edu/wsrc/scholars/profiles/wasserfall.html> (2016-12-23)

Egypt Centre Museum of Egyptian Antiquities, Curator- Dr. Carolyn A. Graves Brown
<http://www.egypt.swan.ac.uk/staff/carolyn-a-graves-brown/> (2017-01-04)

Humboldt State University <https://library.humboldt.edu/humco/holdings/BuckleyAid.html>
(2016-12-22)

Julia Kristeva Home page <http://www.kristeva.fr/english.html> (2016-12-21)

Kadari, Tamar. "Eve: Midrash and Aggadah." *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*. 20 March 2009. Jewish Women's Archive.

<https://jwa.org/encyclopedia/article/eve-midrash-and-aggadah> (hämtad 2017-04-18)

Meacham (leBeit Yoreh), Tirzah. "Niddah, Tractate." *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*. 1 March 2009. Jewish Women's Archive.

<https://jwa.org/encyclopedia/article/niddah-tractate> (2016-11-11)

Perri6, Richards Paul, Oxford Bibliographies Online, 2013

<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0075.xml> DOI: 10.1093/OBO/9780199766567-0075

The Jewish Theological Seminary. JTS <http://www.jtsa.edu/judith-hauptman> (2016-12-22)

Twedmark Kerstin, Psykoanalys, Psykologiguiden, 2009-04-29

<http://www.psykologiguiden.se/rad-och-fakta/fa-hjalp/olika-behandlingsmetoder/psykoanalys>
(2016-12-18)

University of Illinois at Urbana Champaign. Dr Alma Gottlieb

<http://www.anthro.illinois.edu/people/ajgottli> (2016-12-22)

University of Toronto, Middle Eastern Civilizations, Meacham Tirzah

<http://nmc.utoronto.ca/faculty/t-meacham/> (2016-12-23)